

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 351.791

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/51>

ВОДНО-ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

WATER AND ENVIRONMENTAL SECURITY AS A COMPONENT ELEMENT OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY

Кузнецова Л.В., к. ю. н.,
завідувачка кафедри публічного та приватного права
Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова

Горбаченко Ю.М., к. і. н.,
доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту
*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Пасинчук К.М., к. пед. н.,
доцент кафедри управління у сфері цивільного захисту
*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Наразі політичні умови між країнами світу стають залежними не лише від кліматичних та ресурсних умов, а й від екологічного стану та його загрози на певній частині нашої Планети. В умовах зміни клімату, пошкодження об'єктів як стратегічної інфраструктури, так і інфраструктури меліоративних систем постає питання водної безпеки та забезпечення населення питною водою. Водно-господарських комплекс за будь-яких умов повинен в повному обсязі функціонувати, так як від нього залежить життєдіяльність населення країни, визначається можливість розвитку промисловості і сільського господарства.

В статті висвітлені пріоритетні напрями екологічної безпеки в державі, окреслено проблему постійного забезпечення всіх регіонів питною водою та водними ресурсами в цілому, охарактеризовані екологічні ризики та екологічні виклики сьогодення. Зазначено, що вода стала важливим індикатором, що визначає рівень безпеки держави, та є проблемою глобального виміру і стратегічним завданням держави є збереження запасів питної води шляхом запровадження потужного механізму природоохоронних заходів.

Авторами виокремлено питання формування та реалізації збалансованої політики екологічного розвитку держави, що включає в себе стале водокористування, ефективне водовідведення та злагоджену систему водопостачання. Вирішення цього питання прискорить дієва нормативно-правова база, що відповідає реаліям сьогодення.

В статті порушено питання забезпечення водно-екологічної безпеки в період воєнного конфлікту (російсько-української війни) шляхом злагодженої роботи безпосередніх управлінь та ефективної ланки екологічного менеджменту в кризових ситуаціях, також забезпечення цілодобового функціонування превентивних механізмів убезпечення від негативних та шкідливих наслідків (очищення та локальне доочищення, фільтрація, робота вітрогенераторів та екологічне оздоровлення в першу таких річок як Дніпро, Десна, Дунай та Прут).

Ключові слова: безпека, національна безпека, екологічна безпека, водна безпека, екологічні ризики, екологічні виклики, глобалізація, техногенні катастрофи.

At present, political conditions between the countries of the world are becoming dependent not only on climatic and resource conditions, but also on the ecological situation and its threat to a certain part of our planet. In the conditions of climate change, damage to objects of both strategic infrastructure and infrastructure of reclamation systems, the issue of water safety and drinking water supply arises. Water management complex under any circumstances must be fully operational, as it depends on the livelihoods of the population, determines the possibility of industrial and agricultural development.

The article highlights the priority areas of environmental security in the country, outlines the problem of continuous supply of all regions with drinking water and water resources in general, describes the environmental risks and environmental challenges of today. It is noted that water has become an important indicator that determines the level of security of the state, and is a problem of global dimension and the strategic task of the state is to preserve drinking water reserves through the introduction of a powerful mechanism of environmental measures.

The authors single out the issues of formation and implementation of a balanced policy of ecological development of the state, which includes sustainable water use, efficient drainage and a coordinated water supply system. The solution of this issue will be accelerated by an effective legal framework that corresponds to the realities of today.

The article raises the issue of ensuring water and environmental security during the military conflict (Russian-Ukrainian war) through coordinated work of direct administrations and effective environmental management in crisis situations, as well as ensuring round-the-clock preventive mechanisms against negative and harmful consequences (cleaning and local treatment), filtration, wind turbines and environmental rehabilitation primarily of the Dnieper, Desna, Danube and Prut).

Key words: security, national security, environmental security, water security, environmental risks, environmental challenges, globalization, man-made disasters.

Постановка проблеми. Складність та суперечливість процесів трансформацій геополітичного та гео-економічного простору, необхідність розв'язання глобальних проблем безпеки, кардинальні суспільно-політичні

та соціально-економічних зміни, які останнім часом спостерігаються в багатьох країнах, які справляють визначальний вплив на міжнародну та національну безпеку та інші чинники зумовлюють актуальність висвітлення

питання водної безпеки. Ефективне забезпечення національної безпеки передбачає систематизацію, деталізацію, класифікацію, визначення взаємозв'язку між її складовими частинами.

Аналіз останніх досліджень. Здійснивши глибокий комплексний аналіз проблеми водно-національної безпеки, можна стверджувати, що за даних умов це питання потребує подальшого правового врегулювання. Свого часу ним займалися: Бомба М. Я., Голіков А. П., Козаков Н. А., Пересадько В. А., Сливка М. М., Тринько Р. І., Черкашина М.

Мета статті – дослідити місце водно-екологічної безпеки в системі Національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетів національних інтересів України є екологічна безпека держави. Екологічні проблеми водних екосистем є обмежувальним фактором водокористування й водоспоживання переважної частини населення країни. Проблема ресурсного забезпечення економічної безпеки набуває серйозного значення через наявність великої кількості загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, що можуть негативно вплинути на всі етапи господарської діяльності підприємства, розмір економічних витрат і втрат.

Екологічна безпека господарсько-питного водопостачання – одна з головних складових безпеки нації. Водопостачання селітебних територій – це особливо важлива структура життєзабезпечення, яка є визначальною складовою охорони здоров'я людини, національної безпеки і соціально-економічного розвитку держави [6, с. 27]. Екологічна безпека питного водопостачання – це такий стан питного водопостачання, при якому встановлено діапазони безпечності ризику прояву негативних ефектів, це в першу чергу захворюваність та смертність при зведенні до мінімуму несприятливого впливу на компоненти екосистем, насамперед на людину, за умови використання необхідних науково-обґрунтованих економічних та енергетичних витрат.

Водна безпека є однією з найважливіших складових загальної системи національної безпеки України. Згідно міжнародних документів водну безпеку можна визначити як здатність людини забезпечити доступ до достатньої кількості води прийнятної якості для захисту екосистеми та здоров'я населення, соціально-економічного розвитку, а також забезпечити ефективну охорону життя та майна від водних стихій (повені, зсуви, осідання ґрунту) та посух [7, с. 72].

Таким чином, водна безпека означає гарантію постійного забезпечення водою в достатній кількості та прийнятної якості, з тим щоб задовольняти потреби у воді для господарських потреб, виробництва продовольства та ведення економічної діяльності, пов'язаної з використанням води, що має важливе значення для добробуту суспільства і заснованої на принципі сталого розвитку. Вода є життєво необхідним ресурсом для людини, від якості якої сьогодні багато чого залежить. У відповідності до Основ законодавства України про охорону здоров'я [15, с. 22] кожна людина має природне невід'ємне і непопустиме право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя.

Дефіцит питної води може стати глобальною загрозою для України попри наявність розвиненою річковою системою та великої кількості природних джерел. Водні ресурси виступають, як головний фактор планування, розвитку і розміщення майже всіх галузей економіки. Стале функціонування і розвиток країни, рівень життя, здоров'я

і добробуту її громадян тісно пов'язані зі станом водних ресурсів [12, с. 109]. Забезпечення населення якісною питною водою залишається однією з ключових проблем в Україні. Для питного водопостачання використовують відкриті поверхневі водні об'єкти та підземні води.

Питна вода, безпосередньо використовувана населенням, повинна бути якісною, тобто мати відповідні органолептичні властивості, відсутність хімічних і фізичних забруднюючих речовин та радіонуклідів, бути безпечною в епідемічному відношенні [2]. Окрім того проблеми з водними ресурсами обтяжуються війною, так неодноразово порушувалась і призупинялася робота об'єктів системи водопостачання, водовідведення тим самим створюючи умови для спонтанного та перманентного аварійного забруднення. Триває постійне забруднення стану річок, відбувається зростаюче забруднення горизонтів підземних вод.

На додачу до цього відбуваються кліматичні зміни, зокрема за даними Укргідрометцентру навесні 2020 року було зафіксовано один з найнижчих рівнів води у річках України за всю історію спостережень. Причиною цього стала безсніжна зима та відсутність дощів. Згідно з даними Мінекономіки, через довготривалу посуху та інтенсивні весняні заморозки галузю сільського господарства було втрачено значну частину озимих культур – 568 тисяч гектарів. Проблема рекордного мілководдя протягом року двічі виносилася на засідання РНБО як питання національної безпеки.

Обсяг водного ресурсу в сучасних умовах пов'язаний зі зміною клімату. Водний баланс формується з кількості опадів на території водозбору і ресурсу, який зосереджено в накопичувальних джерелах (у водосховищах та озерах), підземних горизонтах і ґрунтових водах [14, с. 84]. Всі водні об'єкти, в тому числі і ті, що є джерелами водопостачання, піддаються колосальному антропогенному впливу, підтвердженням цьому є статистичні дані національних та регіональних доповідей з водокористування та скидів стічних вод. Окрім того, водні об'єкти, які є джерелами питної води для міст, здебільшого за своїм географічним розташуванням, знаходяться в межах не однієї адміністративної одиниці, тому контроль за рівнем антропогенного впливу на них потребує загальнодержавних рішень.

Внаслідок глобальних змін клімату на фоні погіршення природного водозабезпечення та зниження водності річок, відбувається також постійне погіршення екологічного стану річкових басейнів за одночасного зростання частоти та амплітуди коливань річкового стану, посилюються ризики проявів шкідливості дії води. Важливу роль у створенні небезпеки водного дефіциту планети відіграє антропогенний фактор. Його сутність полягає у негативному впливі діяльності людини на довкілля в цілому й водні джерела зокрема. Регулювання річкового стоку зі створенням водосховищ призводить до посилення випаровування й незворотних втрат води в регіонах їх створення. До значних незворотних витрат води призводить зрошення земель, будівництво інженерних споруд для охолодження вод (градирні) [2]. Ще більший негативний вплив на водні джерела спричиняє скидання в річки й інші водойми забруднених стічних вод від населених пунктів, промисловості, тваринницьких ферм, сукупна кількість яких складає щорічно, згідно з різними джерелами, від 250 до 300 млрд куб. м.

Стратегічною метою розвитку будь-якої регіону є забезпечення його екологічної безпеки, одним з ключових елементів якої є водні ресурси. Наразі водні ресурси розглядаються не тільки як природний ресурс, а й мають соціально-стратегічне значення, так як наявність достатньої кількості води належної якості є складовим чинником безпечних умов для життя людини. В свою чергу забезпеченість водними ресурсами є одним з головних факторів продовольчої безпеки держави.

До основних ризиків, які обумовлюють необхідність забезпечення екологічної безпеки водних ресурсів належать: виснаження водних ресурсів та забруднення поверхневих і підземних вод.

Вода є невід'ємною складовою навколишнього природного середовища, що виконує не лише екологічну функцію, а й економічну, адже вона є природним ресурсом. Вона відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки за рахунок чисельних впливів на здоров'я та харчування людини, сільськогосподарське виробництво та харчову промисловість. Водна безпека – це стан, при якому забезпечується захищеність національних інтересів у водних відносинах від можливих загроз внутрішнього і зовнішнього характеру [6, с. 29]. Основними цілями забезпечення екологічної безпеки водних ресурсів є їх збереження та відновлення втрачених природних ландшафтів і їх складових компонентів.

Стан водних ресурсів і водозабезпечення населення та галузей економіки України залишається однією з головних і актуальних загроз національної безпеки країни. Так, Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [8] визначено основні стратегічні цілі й завдання державної екологічної політики щодо охорони водних ресурсів, які полягають у реформуванні системи державного управління в галузі охорони та раціонального використання вод шляхом впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом; реконструкції існуючих та будівництва нових міських очисних споруд з метою зниження рівня забруднення вод забруднюючими речовинами, а також зменшення скиду недостатньо очищених стічних вод; розроблення та виконання плану заходів щодо зменшення рівня забруднення внутрішніх морських вод і територіального моря з метою запобігання зростанню антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

Впродовж останніх років було прийнято низку законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, що мають стратегічне значення для розвитку та підтримання водного господарства нашої держави, це в першу чергу Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» [10], яким визначено правові, економічні та організаційні засади функціонування системи питного водопостачання, спрямовані на гарантоване забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою. Його сфера поширюється на всіх суб'єктів господарювання, що виробляють питну воду, забезпечують міста, інші населені пункти, окремо розташовані об'єкти питною водою шляхом централізованого питного водопостачання або за допомогою пунктів розливу води (в тому числі пересувних), застосування установок (пристроїв), інших засобів нецентралізованого водопостачання. Наступним є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11], що регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище.

Вода є основою життя, питання якої займає друге місце після військового. Продовольча безпека безпосередньо пов'язана із проблемою водної безпеки, а точніше водної небезпеки. Тому що інші види безпеки пов'язані з наявністю і кількістю водних ресурсів, які можуть бути використані для їх розв'язання. Головним обмежувальним фактором розв'язання продовольчої проблеми є не недостатня кількість земельних ресурсів, а дефіцит води. Тому вирішення водної проблеми є пріоритетним завданням для людської цивілізації на сучасному етапі.

Формування відповідної водної політики, перехід на водозберігаючі технології та технічні засоби водокористу-

вання, які б відповідали запасам і можливостям використання води в Україні – одне із пріоритетних завдань, яке має вирішити Водна стратегія на період до 2025 року [5].

Головною метою Стратегії є досягнення прийнятого рівня водної безпеки України. Таке питання ставиться вперше, виходячи з визначення, яке прийнято у світовій практиці. Водна безпека за визначенням Глобального водного партнерства – це створення умов, за яких кожна людина має вільний доступ до якісної питної води, це той рівень забезпечення водними ресурсами, за якого формуються прийнятні умови для забезпечення водою соціально-економічного розвитку людини і промисловості та екологічний стан навколишнього середовища, який є сприятливим для проживання людини і її діяльності [5].

Стратегія також має передбачати здійснення заходів, спрямованих на реалізацію різноманітних директив, які визначають використання і поведінку з водними ресурсами. В рамках стратегії мають бути визначені індикатори, які повинні характеризувати відповідність водокористування у державі певним положенням кожної з директив і показники, величиною яких можна характеризувати стан водної безпеки як на національному, так і в тому чи іншому секторі водокористування.

Стратегічним завданням для держави є визначення кола показників нормування, та нова методика аналізу, що дозволить оцінити умови існування і можливі шляхи трансформації кожного компонента, який контролюється водні ресурси. Крім того, важливо визначити на необхідному метрологічному рівні не тільки його валовий вміст, але й кількісне співвідношення окремих форм існування речовини у воді.

Водні ресурси виступають як головний фактор планування, розвитку і розміщення майже всіх галузей економіки. Стале функціонування і розвиток країни, рівень життя, здоров'я і добробуту її громадян тісно пов'язані зі станом водних ресурсів. Через військові дії, які відбуваються в Україні, російсько-окупаційні війська руйнують інфраструктуру порушують екологічну рівновагу в країні, що призводить до небезпечних змін стану довкілля. Особливо загрозливою може бути ситуація влітку, коли внаслідок неякісної питної води підвищиться ймовірність інфекційних захворювань.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) наголошує на важливості запобігання розвитку та поширенню захворювань, що передаються через воду, в умовах, коли ці захворювання можуть легко набути масштабів епідемії, особливо в постраждалих від війни або стихійних поселеннях [3, с. 200].

Доступ до санітарних умов, включаючи миття рук, і достатньої кількості безпечної питної води є критичним для запобігання захворювань, що передаються через воду. Необхідно прискіпливо оцінити водопостачання, санітарію та гігієну в пунктах прийому переселених осіб та на прикордонних пунктах. Місцеві органи влади повинні ретельно стежити за мікробіологічною якістю питної води.

За потреби слід забезпечити аварійне водопостачання, наприклад, розфасовану воду, воду в цистернах або пересувні установки для очищення, дезінфекції та зберігання води. Біля туалетів завжди повинні бути пристосування для миття рук і достатня кількість миючих засобів.

Висновки. Безпека питного водопостачання є важливою складовою сталого розвитку суспільства, національної безпеки України та її регіонів. Зниження рівня екологічної безпеки систем водопостачання спричинено високим рівнем забруднення водних об'єктів, що є джерелами питної води, недостатньою ефективністю існуючих технологій водопідготовки і водопостачання. Україна належить до категорії країн з обмеженими водними ресурсами, річний запас водних ресурсів на душу населення один із найменших на Європейському континенті.

Оскільки проблема водної безпеки набуває планетарного характеру, її рішення також має набувати глобального масштабу й базуватися на науково обґрунтованій стратегії. На основі водогосподарського районування мають при-

йматися оптимальні рішення в частині співвідношення потужностей водогосподарських споруд, які максимально враховують потреби у воді її споживачів, охорону водних джерел від виснаження та забруднення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова Л. М. Нормативно-правова база якісної складової природно-техногенної безпеки водних екосистем. *Екологічна безпека*. 2014. 2. С. 9–14.
2. Бобровська Н. В. Використання водних ресурсів: кількісні та якісні характеристики. URL: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/705111/voda-01.pdf>
3. Бумбар Ю. Вплив водної кризи на міжнародну безпеку: нестача води як глобальний фактор конфліктів. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2019. Випуск 13. С. 198–203.
4. Водний кодекс України : Закон України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text>
5. Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи). URL: http://iwpim.com.ua/wp-content/uploads/2015/10/11_03_2015.pdf
6. Голіков А. П., Кзаков Н. А., Пересадько В. А. Водна безпека людства: глобальний та регіональний виміри. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. Випуск 7. С. 26–34.
7. Левковська Л. В., Сундук А. М. Безпека водних ресурсів України: аналіз, оцінка, пріоритети забезпечення. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2014. С. 71–75.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>
10. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10 січня 2002 року № 2918-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14>
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
12. Ревко Т. В. Еколого-економічна безпека розвитку водного господарства та напрями її забезпечення. *Економіка та право*. 2010. № 2. С. 107–112.
13. Скрипчук П. М., Судук О. Ю. Рациональне використання водних ресурсів як фактор продовольчої безпеки України. *Проблеми економіки підприємств в сучасних умовах*. Матеріали XI Міжнарод. наук.-практ. конф., Київ, 21–22 травня 2015 р. : тези доп. Київ : НУХТ. 2015. С. 190–201.
14. Тринько Р. І., Бомба М. Я., Сливка М. М. Рациональне водокористування як чинник національної безпеки України. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 6. С. 83-90.
15. Черкашина М. Водні ресурси у стратегії сталого розвитку та національної безпеки України. *The Scientific Heritage*. 2020. № 55-5. С. 21–26.